SCHOOLBOEKEN EN KWALITEIT VAN HET VREEMDETALENONDERWIJS

De wet op de gratis schoolboeken heeft zijn doelen vooralsnog niet bereikt. Dat stelde de Nederlandse Mededingingsautoriteit in februari 2011 vast. Leermiddelen zijn juist duurder geworden. Een doel op langere termijn was verbetering van de prijs-kwaliteitverhouding. Maar wie bepaalt de kwaliteit van leermiddelen? En wat moet er gebeuren om die te handhaven?

Foto: Anda van Riet

Erik Kwakernaak

Op 18 maart 2008 stemde de Tweede Kamer met een krappe meerderheid van regeringspartijen CDA, PvdA en CU in met de wet op de gratis schoolboeken. Uitvoering volgde al in augustus van hetzelfde jaar, zij het dat een bedrag per leerling die eerste keer nog aan de ouders en niet aan de scholen werd uitgekeerd. Aanleiding tot deze snelle actie van het kabinet-Balkenende IV met Ronald Plasterk op Onderwijs waren de aanhoudende klachten van ouders over dure schoolboeken en de bijbehorende electorale druk.

Doelen en effecten

Hoofddoel was de beteugeling van die kosten voor de ouders. De marktwerking zou versterkt worden als de partij die de keus bepaalt – de school, dus niet meer rechtstreeks de docenten – ook ging betalen. Door scherper onderhandelen zou een betere prijs-kwaliteitverhouding bereikt worden. Het denivellerende effect werd voor lief genomen. Tot dan toe konden alleen ouders met lagere inkomens een tegemoetkoming in de schoolboekkosten krijgen, maar nu profiteerden ook de hogere-inkomensgroepen mee van deze financiering uit gemeenschapsgeld.

In de *Schoolboekenscan* 2011 analyseerde de Nederlandse Mededingingsautoriteit de effecten. Conclusies:

- De concurrentie tussen uitgevers van lesmateriaal voor het voortgezet onderwijs was en is beperkt.
- De concurrentie tussen distributeurs van lesmateriaal is sterk verminderd.
- De invoering van de wet op de gratis schoolboeken heeft tot een kostenbewustzijn bij scholen in het voortgezet onderwijs geleid, maar niet tot een verlaging van de schoolboekenprijzen. Die zijn hoger geworden, ook na verrekening van de inflatie. De digitale leermiddelen zijn sterker in prijs gestegen dan de papieren.

De al lang voortschrijdende concentratie van educatieve uitgevers is gewoon doorgegaan. In 2009 werd Nijgh-Versluys overgenomen door ThiemeMeulenhoff.

Het drietal Noordhoff, Malmberg en ThiemeMeulenhoff heeft een gezamenlijk marktaandeel van tachtig à negentig procent.

De distributiemarkt is nog sterker geconcentreerd. Boekwinkels komen er helemaal niet meer aan te pas, kleinere partijen zijn verdrongen. In 2009 nam Van Dijk een concurrent over. Sindsdien zijn er welgeteld twee distributeurs, Van Dijk en Iddink. Vanaf dat moment werden de kortingen voor de scholen lager.

Scholen zijn terughoudender geworden in hun voorschrijf- annex inkoopbeleid. 'Een groot deel van de scholen gebruikt minder of andere boeken, vooral minder werkboeken (ruim 80%). Ook proberen scholen eigen lesmethodes te ontwikkelen. Uit het marktonderzoek blijkt dat scholen deze wijzigingen in het boekenpakket percipiëren als een kwaliteitsvermindering' (NMa, 2011, p. 12).

Voorwaarden voor kwaliteit

Wat is er nodig voor kwaliteitshandhaving op een leermiddelenmarkt? Te noemen zijn:

- gunstige productievoorwaarden;
- een gevarieerd aanbod;
- een transparant aanbod;
- openbare kwaliteitsbeoordeling.

Een vreemdetalenleergang is een omvangrijk en complex product. Voor de totstandkoming is veel uiteenlopende expertise nodig; forse investeringen van tijd en geld zijn noodzakelijk. Er is veel kritiek mogelijk op onze vrije leermiddelenmarkt en de commerciële productie van leermiddelen, maar zeker is dat individuele docenten of vaksecties die leermiddelen willen maken, onder veel ongunstiger omstandigheden moeten opereren. Hun kans op kwaliteit is geringer. Misschien zouden grote scholengroepen enigszins vergelijkbare faciliteiten kunnen bieden, maar het is de vraag of die de leermiddelenmarkt serieus willen betreden.

Het internet lijkt nieuwe mogelijkheden te bieden. Allerlei organisaties proberen met leermiddelendatabases niet-commerciële marktplaatsen voor het onderwijs te creëren. Daniëls (2011) onderzocht deze digitale banken op vreemdetalenleermateriaal. Hij moest concluderen dat ze tekortschieten voor wie zoekt naar een 'in moeilijkheidsgraad oplopend leerplan met leerboekvervangende aspiraties' (p. 48). 'Te veel instanties ontwikkelen leermiddelenbanken waarvan de meeste nog niet gevuld zijn met leerboekvervangend lesmateriaal. De Lesbank <http://ovc.lesbank.nl> gaat de goede kant op' (p. 49).

Deze leermiddelenbanken kunnen aanvullend materiaal leveren, maar of ze zich zullen ontwikkelen tot volwaardige alternatieven voor de commerciële uitgevers en zo ja, op welke termijn, is voorlopig nog onduidelijk. Samenhang en doorlopende leerlijnen zijn hun grote probleem. Ze zorgen wel voor meer variatie in het leermiddelenaanbod. De drie uitgeefgiganten moeten zich erdoor laten inspireren.

Hoe ontwikkelt zich de transparantie van het aanbod? Hoe makkelijk of moeilijk is de markt te overzien? Het aanbod van de drie schoolboekoligopolisten is openbaar toegankelijk en beperkt. Maar de grijze markt van producten van individuele leraren, secties en schoolteams onttrekt zich veel meer aan de openbare waarneming en beoordeling.

Transparantie heeft nog een kant: hoe makkelijk of hoe moeilijk is het om aan een product de kwaliteit af te zien? Leergangen zijn door hun omvang en complexiteit erg lastig te analyseren en te beoordelen. Voor een flink deel ontdekken docenten pas in het gebruik wat aan een nieuwe leergang deugt en wat niet.

Openbare beoordeling is bevorderlijk voor de gemiddelde kwaliteit. Vergelijk het met auto's: als consumenten alleen naar oppervlakkige kenmerken als vormgeving en kleuren kijken, gaan automakers andere aspecten verwaarlozen. Tests van deskundige organisaties en tijdschriften houden hen ook daarop scherp. Het is verontrustend dat zulke tests en beoordelingen van vreemdetalenleergangen weinig gedaan en gepubliceerd worden. De overheid wil niet aan beoordeling doen vanwege de Nederlandse vrijheid van leermiddelenkeuze. Uitgevers stellen in hun marktanalyses vast dat docenten hun leergangkeuze voor een bedenkelijk groot deel baseren op de vormgeving.

De wet op de gratis schoolboeken heeft vooralsnog het tegendeel bewerkstelligd van wat bedoeld was. Dit demonstreert eens te meer de geringe maakbaarheid van onze samenleving, ook met de instrumenten van de vrijemarkteconomie. Voor de eindgebruikers is de keuzevrijheid op de commerciële markt afgenomen. Docenten kunnen minder makkelijk van leergang wisselen. Ze zijn meer extra materiaal gaan kopiëren. Om nog iets van hun vrijheid terug te winnen worden ze de grijze markt op gedrongen. Openbare kwaliteitscontrole is daarop moeilijk.

Kwaliteit bepalen

Kwaliteit van leermiddelen is geen eenduidig begrip. Meerdere groepen hebben daar hun eigen opvattingen over:

- de leraren;

De wet op de gratis schoolboeken heeft vooralsnog het tegendeel bewerkstelligd van wat bedoeld was. Dit demonstreert eens te meer de geringe maakbaarheid van onze samenleving, ook met de instrumenten van de vrijemarkteconomie

- de leerlingen;
- de schoolmanagers;
- de didactische deskundigen;
- de politici en de overheid.

Er is vrijwel geen leraar die zonder leergang kan. Niet alleen is het een gigantisch werk om voor een cursus van een jaar of meer alle leermateriaal te maken of te verzamelen, lang niet alle leraren kunnen het, zoals blijkt uit de moeite die uitgevers moeten doen om competente leergangauteurs te vinden.

Voor leraren als uitvoerders van een door specialisten uitgewerkt curriculum is de uitvoerbaarheid een belangrijk kwaliteitscriterium. Wat uitvoerbaar is, wordt bepaald in hun dagelijkse interactie met de leerlingen. De individuele leraar is daarbij sterk afhankelijk van de schoolcultuur, die hij of zij mede, maar slechts voor een klein deel bepaalt.

Door de schaalvergroting en autonomisering van de scholen is de laatste decennia een nieuwe beroepsgroep van schoolmanagers ontstaan. Zij proberen vaker dan vroeger de schoolcultuur te beïnvloeden en te sturen, om de school te profileren in de concurrentiestrijd om de leerlingen. Niet zelden oefenen ze invloed uit op de leergangkeuze van vaksecties, om financiële, maar ook om didactische redenen, direct of indirect. Als het management bijvoorbeeld om meer zelfstandig werken vraagt, stuurt het daarmee de leergangkeuze van de leraren. Geschiktheid van de leergang voor zelfstandig werken wordt zo ook voor hen een kwaliteitscriterium.

Didactische trends worden geïnitieerd door onderwijskundigen en vakdidactici. Vaak haakt de laatste groep aan bij de eerste, vooral als een algemeenonderwijskundige trend gehoor vindt bij de onderwijspolitici. Dit was in de jaren negentig in zo sterke mate het geval dat het traditionele Nederlandse taboe op 'overheidspedagogiek' in het vergeetboek raakte. Bij de invoering van de basisvorming in 1993 en nog meer bij die van de tweede fase havo/vwo in 1998/1999 maakten politiek en overheid zich sterk voor zelfstandig en activerend leren en het studiehuis.

Het vreemdetalenonderwijs ging daarin mee, hetgeen niet in alle opzichten bevorderlijk was voor het vak. Het zelfstandig werken werd in de praktijk overwegend schriftelijk werken. Dat was nadelig voor het gebruik van de doeltaal als voertaal en voor de – al heel lang maatschappelijk gewenste – nadruk op de mondelinge vaardigheden (Kwakernaak, 2010).

Vernieuwing als kwaliteitscriterium

'Vernieuwing' wordt vaak als synoniem gebruikt voor 'verbetering'. Het onderliggende idee is dat 'oud' synoniem zou zijn met 'slecht'. Dat wordt gelogenstraft door het feit dat vernieuwers niet zelden oude wijn in nieuwe zakken schenken – een verschijnsel dat al vaker vertoond is in de algemene didactiek en de vreemdetalendidactiek.

Een voorbeeld van zo'n slingerbeweging is de overgang van 'hoofdelijk' naar klassikaal onderwijs in de eerste helft van de negentiende eeuw en het teruggrijpen naar individueel onderwijs in de laatste halve eeuw. In het vreemdetalenonderwijs werd de 'analytische', meer natuurlijke benadering in de negentiende eeuw aan de kant gedrongen door de sterk 'synthetische' grammatica-vertaalmethode; in de laatste decennia zwaait de slinger weer terug naar een meer natuurlijke benadering.

Vernieuwers zijn vaak geen praktiserende leraren, maar deskundigen die aan onderwijsondersteunende instellingen of in het hbo of wo werken. In de onderwijsondersteuning zijn het nascholers, adviseurs en leerplanontwikkelaars. In het hoger onderwijs zijn dat enerzijds lerarenopleiders, anderzijds onderwijsonderzoekers.

Die sectoren zijn in Nederland sinds ongeveer 1970 sterk gegroeid en deels pas toen ontstaan. De onderwijsondersteuning is de laatste decennia sterk gecommercialiseerd. Dat levert het risico op dat in deze sector, bewust of onbewust, vernieuwing als een waarde op zichzelf beschouwd en verkondigd wordt, om het eigen bestaan te rechtvaardigen en in de eigen werkgelegenheid te voorzien.

Van de lerarenopleiders voelt zich een deel geroepen om jonge leraren als vernieuwers de school in te sturen; vooral in de jaren zeventig was die overtuiging sterk. In later jaren maakte dit engagement plaats voor een gematigder vormingsideaal: de kritisch afwegende, maar niet tot elke prijs vernieuwende leraar.

Onderzoekers voelen zich vaak aangetrokken tot vernieuwende ideeën, omdat die experimenten kunnen

Een tijdlang werd koppelverkoop van ERK en taakgericht vreemdetalenonderwijs bedreven, maar langzamerhand wordt erkend dat die los verkrijgbaar zijn

opleveren voor interessant empirisch onderzoek. Maar zorgvuldige empirisch-sociaalwetenschappelijke onderzoekers zijn geen verkondigende vernieuwers. Ze weten hoe complex sociale processen zijn, en hoe riskant het is om aangetoonde effecten van specifieke interventies te generaliseren en er voorspellende waarde aan toe te kennen.

Voor verkondigers van vernieuwing is het verleidelijk zich te beroepen op de resultaten van wetenschappelijk onderzoek, als ze weten of denken dat hun publiek de draagwijdte van die resultaten niet kritisch kan beoordelen. Leraren voelen dat aan en neigen er daarom toe om zich af te sluiten voor het argument 'wetenschappelijk aangetoond'. Deels ten onrechte, deels terecht. Empirisch wetenschappelijk onderzoek gaat vooral in de diepte en weinig in de breedte. Het concentreert zich op een beperkt, wetenschappelijk te behappen aantal factoren, en het sluit vaak aspecten uit die in de complexe dagelijkse onderwijswerkelijkheid juist doorslaggevend zijn. Daardoor kan sociaalwetenschappelijk onderzoek practici vaak niet overtuigen.

Zo kan de situatie ontstaan dat vernieuwers de leraren verwijten geen acht te slaan op de resultaten van wetenschappelijk onderzoek (bijvoorbeeld Westhoff, 2011), terwijl leraren de vernieuwers verwijten geen oog te hebben voor de praktische uitvoerbaarheid van hun vernieuwingsboodschappen. Dat schiet niet op.

Bezinning

Na de vernieuwingseuforie van de jaren negentig en de eeuwwisseling hebben de jaren nul bezinning gebracht. De basisvorming is 'nieuwe onderbouw' geworden, 'studiehuis' is geen strijdkreet meer. Het parlementair onderzoek van de commissie-Dijsselbloem (Tweede Kamer, 2008) heeft de vernieuwingsdrift van politiek, overheid en schoolmanagers getemperd.

In het vreemdetalenonderwijs daalt het Europees Referentiekader langzaam in, waarbij zijn werkelijke proporties duidelijk worden: een stelsel van taalvaardigheidsniveaus, niet concreter beschreven dan leraren van examenprogramma's gewend zijn, zonder verplichting tot bepaalde wijzen van toetsing of tot bepaalde onderwijsaanpakken. Een tijdlang werd koppelverkoop van ERK en taakgericht vreemdetalenonderwijs bedreven, maar langzamerhand wordt erkend dat die los verkrijgbaar zijn. Wat allemaal onder taakgericht vreemdetalenonderwijs verstaan kan worden is nog niet duidelijk, laat staan dat er grootschalig empirisch onderzoek naar de leereffecten in de schoolpraktijk gedaan zou zijn of zou kunnen worden.

De wet op de gratis schoolboeken mikte op een betere prijs-kwaliteitverhouding, maar bewerkstelligde tot dusver geen betere prijs en niet meer kans op kwaliteit. In het vreemdetalenonderwijs bepalen schoolboeken voor een aanzienlijk deel de lespraktijk, dus ook de kwaliteit van het onderwijs. Niet alleen politici en ambtenaren lijken met een grote boog om die hete brij heen te lopen, maar ook vernieuwers en onderzoekers.

Voor een betere kwaliteit van schoolboeken zijn grootschalige onderzoeken van leergangen onontbeerlijk. Alleen vergelijkend onderzoek naar de leereffecten van leergangen en analyses van de factoren die verschillen in leereffect veroorzaken, kunnen het onderwijs verder helpen. Vanuit een breed en grondig onderzoek van de bestaande toestand kan gericht gezocht worden naar verbeteringen die stapsgewijs, met oog voor de complexe realiteit, worden ingevoerd. Voor het onderzoek naar de praktijk, maar ook voor de verbetering ervan zijn de leergangen cruciaal (Kwakernaak, 1997).

Zolang zulk leergangenonderzoek ontbreekt, zullen vernieuwers en leraren elkaar vruchteloos blijven verwijten dat ze niet naar elkaar luisteren. Onderzoekers, waar blijven jullie? ■

Literatuur

Daniëls, J. (2011). Internetonderwijs deel 17 (slot). Webdidactiek: wat en hoe leren de leerlingen op het web? *LTM*, 98(3), 48–49.

Kwakernaak, E. (1997). Vernieuwing en leermiddelen in het vreemdetalenonderwijs. *Levende Talen*, 524, 547–552.

Kwakernaak, E. (2010). Algemeendidactische trends en vreemdetalenonderwijs. *LTM*, 97(3), 10–14.

Nederlandse Mededingingsautoriteit. (2011). *Schoolboekenscan 2011*. Den Haag: Auteur. Geraadpleegd op http://www.nmanet.nl/Images/Schoolboekenscan%202011%20def_tcm16-144160.pdf

Tweede Kamer. (2008). *Tijd voor onderwijs: Eindrapport van de Commissie Parlementair Onderzoek Onderwijsvernieuwingen*. Den Haag: Auteur. Geraadpleegd op https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-31007-6.html

Westhoff, G. (2011). Onderzoek naar taalverwerving vindt te weinig weerklank in het taalonderwijs. In J. Daniëls, A. Hoeflaak, & E. Kwakernaak (Red.), *Honderd jaar Levende Talen 1911-2011: Verleden en toekomst van het taalonderwijs* (p. 95). Amsterdam: VLLT.

EC: 55% van burgers EU gebruikt vreemde taal op internet

Hoewel 90 procent van de consumenten in Europa de voorkeur geeft aan de eigen taal, gebruikt 55 procent van de internetters wel eens een andere taal om iets te lezen. 44 procent denkt interessante informatie te missen en slechts 18 procent winkelt online in een vreemde taal. De Europese Commissie steunt dertig verschillende onderzoeksprojecten naar de taalinterface van online content, waarbij 67 miljoen euro al is besteed en nog 50 miljoen euro te vergeven is.

Ruim negen op de tien Grieken, Slovenen, Luxemburgers, Maltezen en Cyprioten gebruiken een vreemde taal, tegen slechts 9 procent van de inwoners van het Verenigd Koninkrijk en 11 procent van de Ieren. Engels is de meest gelezen vreemde taal in de meeste landen, maar mensen uit Luxemburg prefereren Frans en Duits, hetgeen overigens impliceert dat de Europese Commissie het Luxemburgs beschouwt als de eerste taal van het land. *Telecompaper*

Scholen snijden in budget voor leraren

Het merendeel van de lagere en middelbare scholen bezuinigt in hun budget op het aantal leraren. Dat blijkt uit een onderzoek naar het financiële beleid van scholen in 2011 dat adviesorganisatie voor het onderwijs CPS onlangs publiceerde.

Van de bovenschoolse managers in het primair onderwijs zei 86 procent hierop te bezuinigen. In het voortgezet onderwijs bezuinigt ruim drie kwart van de directeuren op het aantal leraren.

Het onderzoek werd uitgevoerd onder circa 1.400 directeuren, bovenschoolse managers en teamleiders. Met het onderzoek wilde CPS inzicht krijgen in de effecten die de overheidsbezuinigingen hebben op de scholen.

Scholen bezuinigen niet alleen op het aantal leraren. Ook het budget voor ICT-apparatuur gaat omlaag. Verder bezuinigen veel scholen op ondersteunend personeel, nascholing en gaan ze minder besteden aan het onderhoud van gebouwen. *Trouw*

'Tweetaligheid vergt niets bijzonders van brein'

Het menselijk brein bevat geen bijzonder mechanisme om verschillende talen te onderscheiden. Dat beweert een Amerikaanse wetenschapper in een nieuwe studie.

Volgens psycholinguïst Mike Vitevitch van de Universiteit van Kansas zijn menselijke hersenen op een eenvoudige manier in staat om woorden uit verschillende talen uit elkaar te houden. Het onderscheid wordt vooral gemaakt op basis van klanken, zo betoogt hij op nieuwssite Physorg.com. 'De klanken van woorden bieden genoeg informatie voor onze hersenen om gemakkelijk te kunnen bepalen bij welke taal een woord hoort', aldus Vitevitch.

Wetenschappers speculeren al tientallen jaren over een mechanisme in de hersenen dat het mogelijk maakt om verschillende talen van elkaar te onderscheiden. Tot nu toe gingen veel onderzoekers ervan uit dat het brein elk woord in het geheugen opslaat met een soort label om aan te geven uit welke taal het begrip komt.

Vitevitch bestrijdt die theorie. Hij analyseerde de klanken van tientallen woorden in verschillende talen en vond nauwelijks overeenkomstige klanken. Menselijke hersenen zijn volgens hem dan ook prima in staat om verschillende talen te onderscheiden op basis van die klanken, zonder een bijzonder mechanisme te gebruiken.

De conclusies van het onderzoek zijn gepubliceerd in het online wetenschappelijk tijdschrift *Bilingualism: Language and Cognition*. 'Als je weet hoe verschillend woorden in verschillende talen klinken, lijkt het erg overbodig om aan elk woord een soort label toe te voegen om te kunnen bepalen uit welke taal het komt', verklaart Vitevitch. *Nu.nl*